

УДК 811.135.1:81'37

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-209-38>

ЕНАНТІОСЕМІЯ ЯК МОВНИЙ ФЕНОМЕН (НА МАТЕРІАЛІ РУМУНСЬКОЇ МОВИ)

ENANTIOSEMY AS A LANGUAGE PHENOMENON (ON THE MATERIAL IN ROMANIAN LANGUAGE)

Ніколаєску Е. В.,
orcid.org/0000-0002-1742-5991

доктор філософії,
старший викладач кафедри східноєвропейських мов
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Національної академії Служби безпеки України

Стаття присвячена дослідженню явища енантіосемії в румунській мові. Енантіосемія – наявність в одній лексичній одиниці протилежних значень. Важливою причиною виникнення енантіосемії є принцип мовної економії.

Виявлено, що для позначення слів із протилежними значеннями вчені використовують різну термінологію, зокрема: автоантоніми, антагоніми, енантіоніми, енантіодроми, самоантоніми, слова-януси тощо. В румунському мовознавстві частіше зустрічається термін *енантіосемія* – *enantiosemie*. Встановлено, що в лінгвістів немає спільної думки щодо визначення енантіосемії й розглядають її як різновид антонімії, омонімії, полісемії, а також як омоантонім та маргінальний феномен.

В статті енантіосемія розглядається як лексико-семантичне явище, підвид полісемії, при якому одна полісемантична лексема має протилежні значення, тобто енантіосемія виражає семантичну амбівалентність компонентів значення всередині однієї лексеми. Семантичні розбіжності відбуваються, коли в семантиці слова з'являються полярні значення, або коли мовна одиниця набуває протилежного значення залежно від типу дискурсу, художнього твору та інтенцій автора. З'ясовано, що основними особливостями енантіосемії є поляризація та кореляція, де протилежні значення мають спільну сему.

Встановлено, що енантіосемія не зникає та не втрачає своєї активності, а стає регулярним явищем в румунській мові, як на рівні мови, так і на рівні мовлення, де, як правило, супроводжується іронічною інтонацією. Проведений аналіз підтверджує, що лексико-семантична категорія енантіосемії не є рідкістю, що дозволяє розглядати її як одну з мовних універсалій, яка реалізується на різних рівнях мови (лексичному, фразеологічному, граматичному), але суто граматичних прикладів мало.

Здійснено аналіз реалізації явища енантіосемії в межах різних частин мови, де найбільшу продуктивність виявили іменники, дієслова, прикметники, найменшу – прислівники, вигуки.

Ключові слова: енантіосемія, румунська мова, семантика, полісемія, амбівалентність.

The article is devoted to the study of the phenomenon of enantiosemy in the Romanian language. Enantiosemy is the presence of opposite meanings in one lexical unit. An important reason for the occurrence of enantiosemy is the principle of linguistic economy.

It was found that scientists use different terminology to denote words with opposite meanings, in particular: auto-antonyms, antagonists, enantionyms, enantiodromes, self-antonyms, Janus words, etc. In Romanian linguistics, the term *enantiosemie* is more common. It has been established that linguists do not agree on the definition of enantiosemy and consider it as a type of antonymy, homonymy, polysemy, as well as a homoantonym and a marginal phenomenon.

In the article, enantiosemy is considered as a lexical-semantic phenomenon, a subspecies of polysemy, in which one polysemantic lexeme has opposite meanings, that is, enantiosemy expresses the semantic ambivalence of the meaning components within one lexeme. Semantic discrepancies occur when polar meanings appear in the semantics of a word, or when a linguistic unit acquires an opposite meaning depending on the type of discourse, artistic work, and author's intentions. It was found that the main features of enantiosemy are polarization and correlation, where opposite values have a common seme.

It has been established that enantiosemy does not disappear and does not lose its activity, but becomes a regular phenomenon in the Romanian language, both at the level of speech and at the level of speech, where, as a rule,

it is accompanied by ironic intonation. The conducted analysis confirms that the lexical-semantic category of enantiosemy is not uncommon, which allows us to consider it as one of the linguistic universals, which is realized at different levels of language (lexical, phraseological, grammatical), but there are few purely grammatical examples.

An analysis of the implementation of the phenomenon of enantiosemy within different parts of the language was carried out, where nouns, verbs, adjectives showed the highest productivity, adverbs, exclamations showed the lowest.

Key words: enantiosemy, Romanian language, semantics, polysemy, ambivalence.

Постановка проблеми. Будь-який об'єкт чи явище у світі має у своїй сутності протилежні властивості та сторони, які одночасно перебувають у стані взаємодії та конфронтації, що в результаті призводить до протиріччя. Взаємозв'язок і боротьба протилежних сил, сторін і властивостей є джерелом розвитку всіх об'єктів світу. Прояв цього принципу в лінгвістиці виявляється завдяки явищу енантіосемії. Енантіосемія – феномен, що позначає розвиток у слові антонімічних значень, їх поляризацію. Причинами виникнення енантіосемії є полісемія (коли лексична одиниця має різні значення, які надалі можуть стати цілком протилежними), принцип мовної економії. Категорія енантіосемії є складним і неоднозначним явищем, яка недавно стала об'єктом вивчення лінгвістичної науки. У зв'язку з цим, багато питань, пов'язаних з цим явищем, залишаються не вивченими і потребують подальшого вирішення, зокрема, на матеріалі румунської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З того часу як у 1883 р. В. Шерцль уперше застосував термін *енантіосемія* у своїй праці «Про слова з протилежними значеннями (або про так звану енантіосемію)» [1], поняття енантіосемії має широкий спектр наукового вжитку, про що свідчить низка дефініцій, яка відображає різні підходи до вивчення енантіосемії.

У румунській лінгвістиці А. Граур розглядає енантіосемію як «поляризацію значень» [2], А. Савін-Згардан як «специфічний прояв полісемії», лінгвіст також досліджувала типи енантіосемії, явище енантіосемії в межах контексту [3; 4]. Д. Келтофан студіювала підходи до визначення енантіосемії [5]. Н. Раевські вивчав етимологію енантіосемічних лексем [6]. К. Чемиртан досліджувала енантіосемію в ІТ-термінології тощо [7].

Мета дослідження – розглянути явище енантіосемії в румунській мові. Об'єктом дослідження є лексичні одиниці румунської мови, семантична структура яких містить антонімічні значення.

Виклад основного матеріалу. Слова та їх значення є основою всіх семантичних розвідок. Слова постійно поповнюються новими семантичними значеннями, й нерідко протилежними.

В. Шерцль вважав, що енантіосемія – одне з найпрекрасніших і різючих явищ у сфері семіотики. Водночас, дослідник визнавав складність і неоднозначність суті явища, що розглядається, і не виключав, що підібране ним слово не цілком точно виражає суть самого явища, але він зупинив свій вибір на ньому, бо не знайшов іншого, більш відповідного [1]. В мовознавстві також існують інші назви слів з протилежним значенням, зокрема: автоантоніми, антагоніми, енантіоніми, енантіодроми, самоантоніми, слова-януси тощо. В румунському мовознавстві частіше зустрічається термін *енантіосемія* – *enantioseme*.

Зауважимо, що в сучасному мовознавстві немає єдиного визначення поняття енантіосемії. Лінгвісти розглядають енантіосемію як: *різновид антонімії* – здатність одного й того ж слова мати два протилежні значення і виражати два протилежні явища (Я. Гельблу, А. Грищенко, М. Кочерган, М. Кронгауз, Т. Пономаренко, О. Соколов); *різновид омонімії* – результат полярної розбіжності значень всередині слова (Н. Бобух, Л. Полюга, В. Прохорова); *омоантонім* – слова з внутрішньою антонімією (В. Виноградов); *прояв полісемії* – розвиток протилежних значень всередині одного слова на основі певних смислових зв'язків, які є наслідком розвитку первісного значення цього слова (Ф. Бацевич, Л. Безсонова, А. Клерг, І. Пете, Ю. Скиба, І. Смуцинська, Т. Федоренко, Р. Хогенраад, В. Шерцль); *маргінальний феномен* – наявність в енантіосемії ознак приналежності до будь-якої з вищезгаданих лексико-семантичних категорій (В. Іванова, О. Шмельов).

Проаналізувавши різні підходи до трактування енантіосемії, ми пропонуємо розглядати її як лексико-семантичне явище, підвид полісемії, при якому одна полісемантична лексема має протилежні значення, тобто енантіосемія виражає семантичну амбівалентність компонентів значення всередині однієї лексеми. Семантичні розбіжності відбуваються, коли в семантиці слова з'являються полярні значення, або коли мовна одиниця набуває протилежного значення залежно від типу дискурсу, художнього твору та інтенцій автора.

Таким чином, основними особливостями енантіосемії є поляризація та кореляція, де протилежні значення мають спільну сему.

Згідно з твердженнями В. Шерцля, чим мова давніша і чим народ примітивніший, тим частіше зустрічається це явище і навпаки: чим більше мова розвинена і чим освіченіший народ, тим точніше він розрізняє категорії понять і тим рідше зустрічається енантіосемія [1].

Слід зазначити, що думка В. Шерцля про те, що енантіосемія зустрічається тільки в примітивних нерозвинених мовах в даний час не знаходить своє теоретичне та логічне обґрунтування в науці про мову. Крім того, ще Гегель, описуючи німецьку мову як розвинену і яка володіє значними перевагами перед іншими мовами, посилається на енантіосемію як на явище, яке тільки підвищує статус мови й зустріч з такими словами приносить радість мисленню [8].

У румунській мові енантіосемія є досить поширеним явищем й спостерігається у семантиці різних частин мови, зокрема, іменників, дієслів, прикметників, прислівників, вигуків.

Субстантивну енантіосемію можна простежити в наступних лексичних одиницях:

afecțiune – 1) симпатія, дружба, любов: *Tată-meu, care avea o mare afecțiune pentru Alexandrescu, îl luase acasă la dânsul, unde a șezut mai mulți ani* [9; 10]; 2) захворювання; патологічний стан органу: *Respirăm siliciu și alte particule de praf, iar acest lucru vă poate irita ochii, nasul, gâtul și, cu siguranță, plămâni, îngreunând puțin respirația, în special dacă sunteți o persoană cu orice tip de afecțiune respiratorie* [11];

avertisment – 1) порада, застереження: *[Învățătorul] nu mai întoarse capul. Lîngă el arma jandarmului se clătina ca un avertisment* [10]; 2) догана, стягнення: *A primit un avertisment de la șeful de muncă* [10];

hohot – 1) гучний вибух сміху: *Publicul râde înainte cu un hohot colosal* [10]; 2) гучний вибух плачу: *Ducând cu violență mâna la ochi, izbucni într-un hohot de plâns înăbușit* [9; 10].

Дієслівна енантіосемія реалізується в таких дієсловах:

a închiria – 1) здавати внайми: *Spunea că are la Pera șase case mari și că numai pe două le închiriază; în celelalte patru șade ea* [10] та 2) винаймати: *Mâine va închiria o cameră strâmtă cât să cuprindă un pat* [10];

a împrumuta – 1) давати щось у борг кому-небудь: *Prietenii de la Budești îi împrumutaseră bani cu camătă* [10]; 2) брати щось у борг у кого-небудь: *Am împrumutat bani de la un prieten* [10];

a sancționa – 1) схвалити: *În urma unei cereri formale a unei decizii a Consiliului de Miniștri sancționate de domn* [10]; 2) карати, не схвалювати: *Cum sunt sancționați chinezii care nu respectă măsurile impuse de autorități* [12]. Протилежні значення цього дієслова можна пояснити наступним чином. Проекти рішень, які затверджуються тим чи іншим органом, стосуються різних питань, що становлять суспільний чи приватний інтерес, позитивні та інші – щодо правопорушників. Отже в обох випадках використовується дієслово *a sancționa*.

Ад'єктивна енантіосемія реалізується у прикметниках, значення яких розташовані не лише на протилежних полюсах, але і між ними, наприклад:

aparent – 1) уявний, вигаданий: *Copiii ținapă întotdeauna. În apartament era o liniște aparentă* [10]; 2) очевидний, явний, неприхований: *În Iași... agitațiunea era mai aparentă, se lucra mai pe față* [10];

rotund – 1) круглий (про форму): *Soarele rotund și palid se prevede printre nori Ca un vis de tinerețe printre anii trecători* [10]; 2) товстий (про частину тіла): *Copilul, bălan și rotund, nu știa decât de frica ei* [10];

moale – 1) теплий (про погоду): *Am avut anul acesta o iarnă moale* [10]; 2) нерішучий, безхребетний (про людину): *Dar moale ești, Antoane, când e vorba de fiu-tu... Te-ai îngălbenit ca un mort* [10].

Встановлено, що в мовленні енантіосемічним може стати практично будь-який прикметник, який у мові не має протилежного значення. В іронічному контексті негативне значення можуть мати такі прикметники: *admirabil, bucuros, excelent, fericit, vesel, voios, minunat, mare, frumos, încântător, deosebit, neîntrecut, eminent, excepțional, încântător* тощо, наприклад: *Mare treabă!* – Велике діло!

Адвербіальна енантіосемія реалізується в прислівниках, наприклад: *odinioară* – 1) колись (в минулому): *Își aducea aminte de planurile ce îi treceau odinioară prin capul lui de copil* [10]; 2) одного дня, колись (в майбутньому): *Așteaptă ziua dorită în care odinioară în locuința gătită, va merge* [10]. Значення лексеми реалізується завдяки контексту, а також часовим формам дієслова. У першому прикладі автор вжив імперфект – одну з форм минулого часу дієслова, що виражає тривалу або повторювану дію без указівки на її закінчення в минулому, а в другому прикладі автор використав теперішній та майбутній час, тобто дія та стан очікуються в майбутньому. Наведемо ще один приклад: *ușor* – 1) безшумно, легко: *Pășește ușor* [10]; 2) легко, без зусиль: *Toate acestea le știi și a fost ușor să le aflu* [10]; 3) несерйозно, поверхнево: *Mai târziu va vede că, deși m-am purtat ușor, nu am făcut nimic de nevređnic* [10]; 4) трохи: *A început să vorbească cu glasul ușor tremurat* [10].

Вигукова енантіосемія має широкий спектр емоційного забарвлення: від вираження позитивних емоцій до негативних і навпаки. Значення вигуків розкривається тільки в ситуації усного мовлення відповідною інтонацією та додатковими кінетичними засобами, наприклад: вигук *ah!* може вживатися для вираження: фізичного болю: *Ah! ce foc simt că mă arde, strigă bolnavul, apucându-se cu mâinile de pânтеce*; страху: *O întrebam încet: Ce ai, Chivo? Și ea de-abia putea să-mi răspundă: Ah! de-ar afla taica... de-ar afla taica... ar fi amar de mine! Tare mă tem de mânia lui*; захоплення: *Ah, ce fioros de dulce de pe buza ta cuvîntu-i!*; смутку: *Cum îl văzură zânele scăpat, se cătrăniră de necaz că nu putură să-l prindă. Atunci ele îi ziseră: Ah! fecior de lele ce mi-ai fost, cum de ne amăgiși?* [10].

Двоїсті значення мають і спільнокореневі слова, наприклад: *închiriere, împrumut, împrumutare, împrumutabil, sancțiune, sancționare* тощо.

Амбівалентні значення у лексеми можуть виникати завдяки граматичним категоріям, зокрема числу іменників, наприклад: лексема *vorbă* в однині має нейтральне значення – «слово, думка, висловлена ідея, дискусія»: *Am să-ți poruncesc, tâlharule, și dacă nu ascuți de vorbă, am să te umplu de sânge* [10], у множині *vorbe* – «чутки, плітки»: *Săracă inima mea... Nu mă doare de durere, Mă doare de vorbe rele* [10].

Джерелом енантіосемії є й перехідні та неперехідні дієслова, наприклад: неперехідне дієслово *a păgubi* – «азнати збитків, бути позбавленим прибутку»: *De vei păgubi în vreo negoțitorie, să-ți fie de învățătură, ca altă dată să nu te mai apuci de ea* [10] та перехідне – «завдати кому-небудь шкоду; позбавляти когось заробітку чи майна»: *Generalul voise numai să arate că și el a fost păgubit de rebeli* [10].

Енантіосемія може виникати й на рівні прямого – непрямого значень, коли пряме значення має нейтральне або позитивне значення, а переносне – як позитивне, так і негативне, яке актуалізується частіше, наприклад: лексема *perlă* в прямому значенні означає «дорогоцінний камінь»: *Se hotărâse să-i aducă... cutia cu butoni de perle* [10], а в переносному – 1) «людина з особливими заслугами; цінна річ»: *Fiecare notă e o perlă care scapă de sub degetele albe ce alunecă pe clapă* [10]; 2) ірон. «груба (смішна) помилка»: *Perle literare de acest gen n-am mai întâlnit!* [10] (мова йде не про щось чудове, гідне похвали, а про неосвіченість, дурість).

Енантіосемія часто виникає в контексті завдяки іронії, експресивності. Лексична одиниця часто може мати нейтральне значення, однак у складі ідіоми чи фразеологізму, вона може

набути амбівалентного значення, наприклад: лексема *afacere* в ідіомі *a avea afaceri* вживається з нейтральним значенням: «комерційна діяльність; дія, що приносить прибуток; робота», загалом ідіома має семантику «здійснювати підприємницьку діяльність»; проте, ця ж ідіома може вживатися зі значенням «комерційна, промислова, фінансова діяльність, яка часто заснована на спекуляції та полягає в продажі й купівлі» тощо. У даному випадку ідіома містить відтінок іронії «займатися якоюсь сумнівною справою, махінаціями, аферами».

Наступний прояв енантіосемії можна простежити на прикладі лексеми *treabă* – «діяльність, заняття, справа». Зауважимо, що в одних виразах лексема може мати позитивне, а в інших негативне значення: *a avea treabă* – «бути зайнятим»: *Nu stau mult, Irino... mă grăbesc: am treabă* [10]; *a-și căuta de treabă* – 1) «сумлінно, старанно працювати»; 2) «займатися своїми справами, не втручатися в чужі справи чи проблеми»: *Mai bine să-mi caut de treabă* [10]; *a se afla în treabă* – 1) «виконувати роботу без потреби, щоб надати собі значення»: *Moșneagul însă mereu se află în treabă, deși n-are nimic de făcut, se codește și nu pleacă până nu închidem oficiul* [10]; 2) «сумнівна діяльність»: *Ionel avea acum numai 12 ani și făcea și el treabă în satu lui* [10]; *a ieși în treabă* – «піти на крадіжку»: *Golanii au ieșit seara în treabă* [10].

У мовленні енантіолексеми нейтралізуються контекстом. Слова можуть набувати як позитивного, так і негативного значення, залежно від ставлення мовця до адресата. В мовленні енантіосемічними частіше стають прикметники, оскільки їх значення залежить від вираження суб'єктивної оцінки, емоційного ставлення мовця до означуваного, наприклад: *Bună treabă!* – про щось негативне, небажане.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Енантіосемія як семантичне явище досить яскраво представлена в лексичній системі сучасної румунської мови. Мовна енантіосемія твориться на різних рівнях системи мови (лексичному, фразеологічному, граматичному), але суто граматичних прикладів мало. Здійснено аналіз реалізації явища лексичної енантіосемії в межах різних частин мови, де найбільшу продуктивність виявили іменники, дієслова, прикметники, найменшу – прислівники, вигуки.

Дослідження енантіосемії в різних типах дискурсів, становить перспективу подальших наукових лінгвістичних пошуків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Шерцль В. О словах съ противоположными значениями (или о такъ называемой энантіосеміи). *Филологические записки*. 1883. Вип. 5/6. С. 1–39.
2. Graur A. *Studii de lingvistică generală*. București : Editura Academiei RPR, 1960. 515 p.
3. Savin-Zgardan A. Enantiosema. Influența contextului. *Philologia*. 2020. Numărul 3-4 (309-310). P. 109–114.
4. Savin-Zgardan A. Enantiosema (schimbul de bunuri materiale. Aprecierea subiectivă a vorbitorului). *Filologia modernă: realizări și perspective în context european*. 2020. Ediția 4. P. 175–179.
5. Cheltofán D. Enantiosema în limbile rusă și română: note și idei. *Analele Universității de Vest din Timișoara. Seria Științe filologice*. 2017. LV. P. 67–72.
6. Raevschi N. *Etimologii și alte studii de lingvistică*. Chișinău : Institutul de Filologie, 2006. 296 p.
7. Cemârtan C. Terminologia IT – de la polisemie la enantiosema. *Dimitrie Cantemir: Memorie literară și studii culturale : materialele Conferinței științifice cu participare internațională*. 26 octombrie, 2023. Chișinău : CEP USM, 2023. P. 81–87.
8. Hegel G. W. F. *Wissenschaft der Logic*. Leipzig, 1973. 96 s.
9. DEX – Dicționar explicativ al limbii române. București : Editura Univers Enciclopedic, 2016. 1376 p.
10. Dexonline – Dicționar explicativ al limbii române. URL: <https://dexonline.ro/>
11. Ce efecte poate avea praful saharian. Este sau nu periculos. URL: <https://stirileprotv.ro/stiri/actualitate/ce-efecte-poate-avea-praful-saharian-este-sau-nu-periculos.html> (дата звернення: 24.04.2024).
12. Cum sunt sancționați chinezii care nu respectă măsurile impuse de autorități. URL: <https://www.protv.ro/emisiuni/la-maruta/clip/25003-cum-sunt-sanctionati-chinezii-care-nu-respecta-masurile-impuse-de-autoritati> (дата звернення: 24.04.2024).